

PRILOG PROUČAVANJU GRČKIH SEMANTIČKIH POZAJMLJENICA I PREVEDENICA U SRPSKOHRVATSKOM

Kako se svaki jezik obrazuje ne samo idioglotskim već i aloglotskim sredstvima, ovi međusobni jezički uticaji oduvek su predstavljali važan aspekt jezičkih istraživanja, ne samo zato što predstavljaju važna svedočanstva etničkih dodira i pomeranja, za one rane periode, za koje inače nemamo drugih istorijskih svedočanstava, već i zato što istraživanja ove vrste pružaju dragocene podatke za ekonomsku, socijalnu i kulturnu istoriju jednog naroda.

Ovi međusobni uticaji ogledaju se na fonetskom, morfološkom, leksičkom i sintaktičko-frazeološkom planu. Poznato je da je leksička oblast upravo najviše podložna uticajima ove vrste i da je ova oblast i bila najviše ispitivana. Ali dok su reči preuzimane iz jednog jezika u drugi dosta rano privukle pažnju stručnjaka i bile uglavnom identifikovane i ispitivane, jedan drugi vid leksičkih uticaja, o kojima će biti reči u ovom radu, veoma dugo je ostao van sfere interesovanja jezičkih stručnjaka, verovatno i stoga što je uticaje ovakve vrste bilo teže zapaziti jer su se manifestovali u idioglotskim okvirima.

Kada je reč o prvom vidu leksičkih uticaja, o preuzimanju odnosno pozajmljivanju reči, valja reći reč-dve o terminima koji se ovde javljaju. Obično se za ove reči upotrebljava termin *tudica*, ređe *pozajmljenica*, ali se pri tom, u našoj nauci o jeziku, najčešće ne pravi razlika između takvih reči koje pripadaju starijem sloju i koje su već pretrpele određene adaptacije, fonetske i morfološke, u jeziku koji ih je preuzeo, i onih koje su poznijeg datuma i koje su kao *mots savants* najčešće zadržale genuini fonetski i morfološki lik. Stoga bi valjalo načiniti terminološku razliku između ove dve vrste aloleksema, pa prve označavati terminom *pozajmljenice* a druge terminom *tudice*.

Drugi vid leksičkih uticaja, koji je do nedavno bio neopravdano zapostavljen, a koji nam još mnogo više govori o unutrašnjim jezičkim vezama i o gotovo neiscrpnim mogućnostima bogaćenja jezika, odnosi se na *semantičke pozajmljenice* i *prevedenice*. Budući da su obe ove grupe, kao i mnogobrojne njihove podgrupe, bile dosada u našoj nauci o jeziku označavane francuskim terminom *calques linguistiques*, treba reći nekoliko reči o razlici u značenju navedenih termina.

Pod *semantičkim pozajmljenicama* podrazumevamo reči koje, pored osnovnog značenja u jednom jeziku dobijaju novo, najčešće

vrlo specifično značenje prema značenju u drugom jeziku, zadržavajući pritom, u najvećem broju slučajeva, i svoje osnovno značenje. Takav je slučaj, na primer, sa staroslov. reče *držati* u značenju „vladati“; značenje „vladati“ naime pozajmljeno je prema grčkom κρατεῖν kako se vidi iz slovenskog prevoda *Sinajskog euhologija (Euchologium Sinaiticum)*. Starocerkvenoslovanski spomenik, izd. R. Nahtigal, Ljubljana 1941—1942, 55 b. 14). Interesantno je da je u kasnijem grčkom došlo do obrnute semantičke evolucije, pa je glagol κρατεῖν dobio i značenje „držati“ pored osnovnog „biti moćan, vladati“. Značenje „vladati, biti moćan“ za slovensko *držati* vidi se i iz prevedenica *država* za κράτος, *svedržitelj* za παντοκράτωρ i *všedrvžanbъ* „svemoćan“ za παγκρατής.

Primeru *držati* dodajemo i naše *rukovati* koje pokazuje nekoliko raznorodnih značenja: „ručiti se“, „veriti“, „upotrebljavati“ i „upravljati“. Ovo poslednje značenje nastalo je prema grčkom χειρίζειν „upravljati“ i to je jedino značenje zabeleženo u Vuka. To, zajedno sa nizom drugih primera, govori za to da je naš današnji jezik, ne samo književni već i narodni, sačuvao mnogobrojne semantičke pozajmljenice prema grčkom.

U istu ovu grupu dolazi i važan državno-pravni i filozofski termin *načelo* koji predstavlja izvedenicu sa sufiksom *-lo-* od glagola *načeti* i ima osnovno značenje „početak“. Kako je grčka reč ἀρχή pored značenja „početak“ već vrlo rano dobila i značenje „poreklo, ishodište, prvi elemenat, princip“, izgleda već kod Anaksimandra prema Simpliciju (*In Aristotelis Physica Commentaria* 150, 23, cf. Arist. *Metaph.* 983 b 11) a zatim značenje „prvo mesto u vlasti, vlast“ od Pindara (*O.* 2, 64), slovenska reč *načelo* dobila je, prema grčkom, i značenje „ishodište, prvi elemenat“, kako se vidi iz prideva *prvonačelbъ* „prvobitni“ za πρώταρχος, a zatim i značenje „vlast“: *načeloljublje* „vlastoljublje“ za φιλαρχία (postoji i oblik *ljubonačelije* za φιλαρχία koji je bliži grčkom originalu) ili *prvonačelije* „vrhovna vlast“ za πρωταρχία, *prvonačelbъnik* „vođa“ za πρώταρχος¹. Oblik *načelstvo* sa značenjem „vlast“ javlja se i 1566. godine (Ljub. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, Beograd—Sremski Karlovci 1902—1926, br. 654)². I latinsko *principium* (up. Ciceronove izraze *principia rerum*, *De off.* 2, 117; *principia iuris*, *Leg.* 1, 18 „osnovni principi prava“ itd.) doživelo je, mnogo vekova ranije, sličnu semantičku promenu pod uticajem grčkog ἀρχή „početak, prvi elemenat, filozofsko načelo“ posebno u pluralu *principia* „primordia“ prema grčkom αἱ ἀρχαί. Naša reč *načelo* izgubila je svoje osnovno značenje „početak“ i sekundarno „vlast“, pa se danas upotrebljava samo u značenju „princip“

¹ Up. Dj. Daničić, *Rječnik iz književnih starina srpskih* (u daljem tekstu Daničić, *Rječnik*), Beograd 1863, II 129: *načelbъnikъ*, princeps: učitelju i načelbъniku иъ St. 7 [*Život sv. Simeuna*. Napisao kralj Stefan. U P. J. Šafarik, *Památky dřevního pisemnictví Jihošlovánův*. U Pragu 1851].

² Ibidem: *načelъstvo*, imperium: . . . prijem načelъstvo srbsko Стефанъ Прво-вѣнбъчани. L. 69. [*Letopisi srpski* u P. J. Šafarika, *op. cit.*].

odnosno *načelan* „principijelan“³, dok su reči *načelnik* i *načelstvo* sačuvala pozajmljeno značenje sa semantičkom jezgrom „vlast“.

To bi bila jedna vrsta proširivanja, bogaćenja značenjima, koje smo označili terminom *semantička pozajmljenica*. Materijal za ovu vrstu pozajmljivanja značenja veoma je obiman i mi smo odabrali nekoliko primera, od kojih je prvi, *držati, država* itd. već od ranije poznat (v. na primer, Schumann, Kurt, *Die griechischen Lehnbildungen und Lehnbedeutungen im Altbulgarischen*, Berlin 1958, 33 i Budimir, Milan, *Sa balkanskih istočnika*, Beograd 1969, 9).

Drugu vrstu semantičkog uticaja čine *prevedenice*. Pod *prevedenicom* podrazumevamo novoobrazovanu reč kava dotada uopšte nije postojala u jednom jeziku, načinjenu prema modelu iz drugog jezika. Takav je slučaj, na primer, sa našom reči *nastavnik* od koje je kasnije izvedena i reč *nastava*. Morfološki posmatrano, reč *nastavnik* izvedena je od predloga *na* i oblika *-stavnik* kao nomen agentis od *staviti*. Razume se da pravo značenje reči *nastavnik* ne može biti jasno dok ne znamo da je to doslovni prevod grčke reči *ἐπιστάτης* sa osnovnim značenjem „onaj koji stoji, nad, vođ, učitelj“. Značenje „učitelj“ javlja se u Jevanđelju po Luci (5, 5) kao i Marijanskom i Zografskom Jevanđelju (*Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae codex Marianus glagoliticus*, ed. V. Jagić, Petrograd 1883; *Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus*, izd. V. Jagić, Berlin 1879)⁴, gde se jasno vidi da je *nastavnik* prevod za *ἐπιστάτης*. Prevodilac ove reči očigledno je dobro znao i slovenski i grčki, pa je *ἐπί* preveo sa „na“ a *-στάτης* sa „-stavnik“ (up. kasnije *predstavnik* prema istom modelu)⁵ i tako stvorio reč koja je svoju vrednost sačuvala do danas. Ali ova reč nije ostala usamljena kod nas. Prema *nastavnik* načinjena je reč *nastava* (u Vuka: „u Paštr. der Unterricht, institutio: Ni sirotnu djecu tvoju /Bez nastave i nauke“) a prema značenju u nomen agentis dobio je i glagol *nastaviti* sekundarno značenje „poučavati“ (духъ истинны наставитъ вы на всѣкъ истинѣ, Berneker, IF 31, 404).⁶ U rumunskom slavizmu *nastavnic* sačuvano je starije značenje „onaj koji stoji nad, vođa“, dakle isto ono značenje koje nalazimo u poznatom zapisu monaha Isaije iz 1371. godine: „Ne be bo kneza, ni vožda ni nastavnika v ljudeh“ (Ljub. Stojanović, *Stari*

³ Up. i značenje „prvi, glavni“ za *načelan* u Daničića, na istom mestu: *начельный*, principalis: *начельный*ye voevody. D. 104 [*Život svetoga Save*. Napisao Domentijan. U Beogradu 1861].

⁴ V. i Schumann, *op. cit.* 40.

⁵ U Daničića, *Rječnik* II 487 nalazimo i *prbdstavnja*, praeses.

⁶ Takođe u starosrpskom, v. Daničić, *Rječnik* II 125: *nastaviti*, instituere: nastavi ny, kako podobaeť držati pravuju vřrou. Sa. 1. [*Život sv. Simeuna*. Napisao sv. Sava. U P. J. Šafarika, *Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův*. U Pragu 1851]. *nastaviti* ihъ na vsaku istinu. M. 88 [*Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, edidit Fr. Miklosich. U Beču 1858]. pomozite ihъ, kako vi je bogъ bolje nastavilъ. P. 10. 26. [*Spomenici srbski* prepisao knez Medo Pucić. U Beogradu 1858].

srpski zapisi i natpisi br. 4944).⁷ U svome *Etimološkom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* (s. *stáv*) Skok smatra da je *nastavnik* „zacielo rusizam istočnih krajeva od ruskog *nastavnik*, *nastavnica* „Lehrer, Leiterin“, a to su prevedenice od frc. učene riječi *instituteur*, *institutrice*.“ Jasno je, iz datih podataka, da i naše i rusko *nastavnik* potiču iz starocrkvenoslovenskog i da nemaju nikakve veze sa učenim francuskim rečima⁸.

Istoj leksičkoj porodici pripada i reč *sastav* za grčko $\acute{\alpha}\nu\tau\eta\mu\alpha$ ili $\acute{\alpha}\nu\tau\alpha\tau\iota\varsigma$, dok je oblik *sustav* po svoj prilici čehizam, kako misli Skok (s. *stáv*). Latinski prevod za grčko $\acute{\alpha}\nu\tau\eta\mu\alpha$ glasi *constitutio* i to ne samo u opštem već i u državno-političkom značenju „organizacija jedne države, ustav“. Po svoj prilici je Ciceron (*De rep.* 2, 37) ovako preveo Platonov termin iz *Zakona* (686 b).

Razume se da su mnoge od ovih reči, koje su obogaćene novim, dotada nepostojećim značenjima, prema grčkom, postojale i u narodnom jeziku, najčešće s konkretnim značenjem. Tako *sastav* označava termin u vezu, itd. Katkada su u narodnom jeziku sačuvane semantičke pozajmljenice iz književnog jezika. To je slučaj sa izrazom *prestaviti se* „otići s ovog sveta, umreti“ pored idioglotskog *prestaviti* „preместiti“ (Vuk)⁹. Semantička pozajmljenica *prestavljenije* „smrt“ za grčko $\mu\epsilon\tau\acute{\alpha}\sigma\tau\alpha\tau\iota\varsigma$ „id.“ javlja se već u *Sinajskom Euhologiju* (65 b. 16), kako je pokazao Schumann¹⁰, dok $\mu\epsilon\theta\iota\sigma\tau\eta\mu\iota$, najpre sa $\beta\lambda\omicron\upsilon$ a zatim i apsolutno ima značenje „umreti“ već kod Euripida (*Alc.* 21). $\mu\epsilon\tau\acute{\alpha}\sigma\tau\alpha\tau\iota\varsigma$ pokazuje značenje „smrt“ kod Polibija ($\acute{\epsilon}\kappa$ τοῦ $\beta\lambda\omicron\upsilon$ 30, 2, 5, asolutno 37, 8, 9). Inače *prěstavljánje* ima u Vuka samo konkretno značenje „premeštanje“.

Međutim, nije samo grčki leksemski minimum $\sigma\tau\acute{\alpha}$ - preveden našim koradikalom *sta-*. Često je to bio minimum $\theta\epsilon-$, kako se vidi iz starosrpskog primera *novosbstavъnъ* u značenju „novosklopljen“ (Lj. Stojanović, *Pohvala knezu Lazaru*, Beograd 1890, 81) za $\ast\nu\epsilon\omicron\sigma\upsilon\nu\theta\epsilon\tau\omicron\varsigma$, ili elemenat $-\mu\acute{\epsilon}\rho\eta\varsigma$, kako se vidi iz izraza *četvorosbstavъnъ* (St. Novaković, *Pripovetka o Aleksandru Velikom u staroj srpskoj književnosti*, Beograd 1878, 126 [14/15 v.]) u značenju „četvorodelni“ za grčko $\tau\epsilon\tau\tau\alpha\mu\epsilon\rho\acute{\eta}\varsigma$ ¹¹. Posebno je interesantno da je rečju *sbstavъnъ* preveden grčki teološki i filozofski termin $\acute{\upsilon}\pi\omicron\tau\alpha\sigma\tau\omicron\varsigma$, tako na primer u *trěsbstavъnъ* „sa tri hipostase“ (S. Petković, *Opis rukopisa manastira Krušedola*, Karlovac 1914, 210 [16, v.]), što bi značilo da je reč *sastav*

⁷ Ibidem: *nastavnik*, institutor: pravovъrijju nastavnika. Sa. 6. nastavniku otcu našemu Simeonu. M. 3. *Nastavnica*, quae instituit: bogomateri i nastavnici naŝei. Sa. 12.

⁸ Up. i oblik *nastavitelъ*, institutor: nastavitelja puti, po ijemu že idyi ne potъknu se. St. 9; v. i izraz nastavnika vaŝego igumena Arsъnija u Raŝkoj krmčiji, Troicki, S., *Kako treba izdati Svetosavsku krmčiju*, Beograd 1952, 93.

⁹ Up. Daničić, *Rječnik* II 503: *prěstaviti se*, obire: prěstavi se Stefaň kralъ. M. 70.

¹⁰ U starosrpskom *prěstavljénije*, obitus: brata svoego prěstavljénie slyŝavъ D. 161.

¹¹ Up. Zett, *Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen*, Köln—Wien 1970, 171.

upotrebljavana i kao prevod za ὑπόστασις¹². Odavde nas put vodi u složene odnose prevoda grčkih termina οὐσία i ὑπόστασις latinskim *essentia* i *substantia* odnosno slovenskim *suština*, ali te odnose nije moguće izložiti u ovom kratkom saopštenju.

Ono što važi za termin *nastavnik*, *sastav* itd. važi i za mnoge druge reči, ne samo iz kluturnog već i iz opšteg rečnika, kod kojih nam značenje i veza sa leksičkom porodicom ostaju nejasni ako ne znamo kako je glasio grčki model. Svakome ko se malo zamisli nad rečju *naročiti* na primer, jasno je da je teško uhvatiti semantičku vezu između apofonske baze *rok- radikalnog elementa *rek-/rok- „reći, kazati“ i značenja „izuzetan, poseban, koji se razlikuje od drugih“. Što se tiče reči *narok*, koja se javlja i u narodnom jeziku, u značenju „sudbina, sreća“, semantička situacija je sasvim jasna: *narok* je „ono što je čoveku narečeno da se zbude, fatum“, kako se vidi i iz rumunskih pozajmljenica *năroc noroc* „sudbina, sreća“, *a noroci* „odrediti sudbinu, usrećiti“, *norocos* (sa latinskim sufiksom *-osus* > *-os*) „srećan“ (Skok, *Rječnik s. reči*)¹³. Jasno je, međutim, da je teško uhvatiti semantičku vezu između reči *narok* i *naročiti*, pogotovo što značenje „bestimmt“, koje daje Skok, odnosno „ausdrücklich“, koje daje Vuk, ne odgovaraju u potpunosti stvarnom značenju ove reči koju nalazimo već u starosrpskom: *mnogo- naročiti* „značajan“ (v. Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, Beograd — Karlovcı 1929—1934, 2, 21 [1402]), ili *blagonaročiti* „značajan“ (St. Novaković, *Teodosija mniha Hilandarca pohvala Simeunu i Savi*, Zagreb 1879, 167 [oko 1290/2 godine]) i *vseblagonaročiti* „veoma značajan“ (Lj. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi* 1, 76 1402; 1, 78 [oko 1428]).¹⁴

Tek kada se dođe do grčkog modela za slovensko *naročiti* i kada se zna semantička evolucija u grčkom, postaju jasne morfološke i semantičke premise naše reči. Taj model u grčkom glasi ἐπισημος odnosno za *mnogonaročiti* πολύσημος i ima osnovno značenje „znakom obeležen, izuzetan, značajan“, dakle upravo ono značenje koje se javlja u našem *naročiti*. Ali kako je došlo do toga da pored *na-* za ἐπί u građenju ove reči učestvuje leksemski minimum *rok- „reći, kazati“? Grčka reč σημαίνω pored osnovnog značenja „označiti znakom, dati znak, dati naređenje, dati na znanje, objaviti, javiti“ već dosta rano dobija i značenje „reći, kazati“, Prevodilac je zato, osećajući dobro vezu između ἐπισημος i σημαίνω i poznavajući dobro i slovenski jezik, preveo ἐπί sa *na-*, a -σημος sa *-ročiti* držeći se značenja u σημαίνω. Tako reči *narok* i *naročiti*, koje morfološki idu zajedno, nemaju, u stvari, nikakve genetičke i semantičke veze, i značenje naše reči *naročiti* nemoguće je razumeti bez grčkog originala¹⁵.

¹² Up. Daničić, *Rječnik* II 255: *сѣставъ*, elementum: божъ въ трехъ сѣставахъ. M. 88. 557.

¹³ Ibidem: *нарокъ*, fortuna: милостіу і нарокотъ силнаго сара. M. 545.

¹⁴ Up. Daničić, *Rječnik* II, 122: *нарочи́тъ*, insignis: ... naročítomu vitezu. M. 555. velenarochítomu vojevodi. P. 21, 22.

¹⁵ Isto to važi i za latinski izraz *insignis*, koji je, po svojoj prilici, prevod za ἐπισημος.

Na sličan način, ali ovoga puta od druge slovenske reči, nastala je i starosrpska složenica *blagoznamenitb*“ izvanredan, izuzetan, odličan“ (Lj. Stojanović, *Katalog rukopisa i starih štampanih knjiga*, Beograd 1901, 66 [14/15. vek])¹⁶ za grčko εὐσημος. Kad smo već kod ovih složenica sa prvim delom *blago-* valja pomenuti da pored već utvrđenih prevedenica kao što su *blagoslov* za εὐλογία i *blagosloviti* za εὐλογεῖν, *blagodariti* za εὐχαριζεῖν, *blagorodan* za εὐγενής, odnosno ime *Blagorodna* za Εὐγένεια itd. postoji još celi niz složenica koje potiču iz istog izvora, na primer, *blagovremen* za εὐκαιρος ili *blagovoran* za ἀγαθοποιός odnosno εὐεργέτης¹⁷. Čak i kada ne bismo imali podatak da se reči *blagotvoriti* za εὐεργετεῖν odnosno ἀγαθοποιεῖν i *blagotvorivb* za ἀγαθοποιός javljaju već u *Suprasalskom kodeksu* (*Suprasalskaja rukopisb*, izd. S. Severjanov, *Pamjatniki starosl. jazyka*, Petrograd 1904, (28, 25) odnosno u *Hilandarskim listovima* (*Hilandarskie listki*, otryvok kirillovskoj pismennosti XI-go veka, izd. S. M. Kulbakin, Petrograd 1900, II Ba 12), mi bismo već na osnovu izraza *blagovremen*, koji se i danas često upotrebljava, znali da je reč nastala u doba kada je *blag* značilo pre svega *dobar*. S druge strane, poznija reč *pravovremen* predstavlja, po svoj prilici, prevod nemačkog *rechtzeitig*.

Mnoge od ovih složenica se postepeno gube iz jezika, ili se već osećaju kao arhaizmi, na primer *blagoglasje* za εὐφωνία odnosno *blagoglasan* za εὐφωνος ili *blagodušije* za εὐψυχία, εὐθυμία odnosno *blagodušan* za εὐψυχος. Kod Vuka ima više ovakvih reči i veoma je instruktivno što već on, odnosno njegovi saradnici, kod danas već zastarele reči *blagočastiv* dodaju „nach εὐσεβής“. Za εὐσεβής postoji i slobodniji prevod *blagoveran* gde *veran* znači „onaj koji ima vere, pobožan“.

Kasnije su katkada ove starocrkvenoslovenske odnosno starosrpske reči dobijale novu, komičku boju i značenje, koje sa starim značenjem nema više nikakve veze. Tako reč *blagoutrobije* danas znači „staranje o stomaku tj. jelu“, dok je u starosrpskom kao prevod za εὐεπλαγχνία značilo „milosrđe“. Sličan je slučaj sa reči *blagoglagolivb* koja je danas blaži komički sinonim za „brbljiv“ dok je u starosrpskom značila „onaj koji dobro govori“ kao prevod za εὐλαλος.

Mnoge od ovih reči koje su u početku imale čisto teološko značenje kasnije su sekularizovane i dobile sasvim uobičajena značenja. To važi, na primer, za izraze *preobražaj*, *ovaplotiti* odnosno *otelotvoriti*, *otkrovenje*, *otkrivenje* i mnoge druge. *Preobražaj* odnosno *preobraženije* (*Evangelidř Assemanuv*, Kodex Vatikanský 3. Slovanský Teil II, izd. J. Kurz, Praha 1955, 151 b 7) je teološki termin za preobražaj Hristov i predstavlja prevod za μεταμόρφωσις koje je na latinski prevedeno izrazom *transformatio*, na primer kod Augustina (*De trinitate* 15,8), dok je *transformo* prevod za μεταμορφῶ isto kao

¹⁶ V. i Zett, *op. cit.* 153.

¹⁷ Schumann, *op. cit.* 27.

i naše *preobraziti*. Latinsko *transformatio* prevedeno je dalje nemačkim *Umgestaltung*, dok je za teološki termin rezervisan izraz *Verklärung*.

Iz slovenske reči *preobražaj* vidi se staro značenje reči *obraz* „oblik, lik, slika“ koje se javlja već u *Suprasalskom rukopisu* (27, 1) i u starosrpskim složenicama *blagoobrazъnъ* za εὐμορφος i εὐσχημος, zatim u *vetshoobrazъnъ* za παλαιόμορφος ili *mnogoobrazъnъ* „mnogolik“ za πολύμορφος, odnosno πολυειδής, πολυσχεδής, πολύτροπος (Zett, Robert, *Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen*, Köln—Wien 1970, s. vv.)¹⁸. I kao što je grčko -ειδής od εἶδος već vrlo rano dobilo sufiksalsnu vrednost tako je i *obrazъnъ* od *obraz* poslužilo za prevod grčkog -ειδής kako se vidi iz primera *světoobrazъnъ* „blistav, svetao“ za φωτειδής, pored φωτόμορφος, *novoobrazъnъ* za νεοειδής, *mgloobrazъnъ* za ὁμιγλοειδής, *zvěroobrazъnъ* za θηριώδης. Interesantno je, međutim, da je starosrpska reč *svetoobrazъnъ* „svetoga lika“ prevedenica za ἱερότυπος što bi značilo da je prevodilac živo osećao semantičku vezu između τύπτειν i našeg *-raziti* „udarati, kovati“. Ovde valja pomenuti da je i naša reč *prvobitan*, starosrpski *prъnovыtъnъ* prevedenica za πρωτότοπος, tj. *-bytъnъ* je slobodan prevod za *byti* „postojati“ (v. V. Jagić, *O vosъmi častjah slova*, Petrograd 1896, 42).

Slično sekularizovano značenje dobili su i izrazi *otkrivenje*, *otkrovenje* za ἀποκάλυψις, *ovaplotiti*, kao rusizam, kasnije *ovaputiti* odnosno *otelovii* za ἐνσωματώω (up. i ἐνσαρκος Porph. *De abstinent.* 1, 1, *Oracula Sibyllina* 5, 423); dalje *otelotvoriti* za σαρκοποιέω (već kod Plutarha), odnosno *σωματοποιέω*.

Latinski prevod za ἐνσαρκος, ἐνσάρκωσις glasi *incarno*, *incarnatio* (Auctores ecclesiastici) a nemački prevod latinskog izraza glasi *Verkörperung*, *Fleischwerdung*.

U jednom predavanju koje sam krajem 1976. godine održala u Društvu za antičke studije SR Slovenije u Ljubljani govorila sam o grčkim semantičkim pozajmljenicama i prevedenicama u latinskom a preko latinskog i u drugim zapadnoevropskim jezicima, pre svega u nemačkom. To nisu samo reči koje pripadaju određenoj filozofskoj ili naučnoj terminologiji kao što su *essentia* za οὐσία ili *substantia* za ὑπόστασις itd. već i celi niz reči koje pripadaju opštem kulturnom rečniku. Tu dolaze, pre svega, reči εἰσαγωγή u značenju „uvod u neku nauku, elementi jedne nauke, elementarni priručnik (Plut. *M.* 431), koja je prevedena našim *uvod*, latinskim *introductio* (Cic. *ad Att.* 1, 16, 5, na primer)¹⁹. Latinsko *introductio* prevedeno je dalje nemačkim izrazom *Einführung*; πρόλογος u značenju „priprema izlaganje teme“ (Arist. *Rhet.* 3, 14, 1) čiji latinski prevod glasi *praefatio* (Quint. 7, 11, 11; 11, 1, 67), naše *predgovor*, starije *predslovije*²⁰, nemačko *Vorwort*.

¹⁸ Zett, *op. cit.* 146, 227 i 293.

¹⁹ Up. i značenje u Svetosavskoj krmčiji (79): вѣнѣдѣнiе nomokanona, Troicki 77.

²⁰ Svetosavska krmčija, gl. 5, 34: prologъ rekъše p̄dъslovie.

Veoma važan književni i kulturno-istorijski termin *prevod* takođe ima svoje korene u grčkom i tu se mogu pratiti dve razvojne linije. Jedna od μετάγω „prevodim“ μεταγωγή „prevod“ vodi ka latinskom *traduco* (Gell. 1, 181, 1), *traductio* odnosno našem *prevod* (v. zapis monaha Isaije iz 1371. godine u Lj. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi* 4944)²¹. Da je osnovna reč već u crkvenoslovenskom odnosno starosrpskom imala apstraktno značenje vidi se iz termina *novovozvodьnъ* (*Zapisi* 6, 50 [15/16 vek]) „koji pripada novoj redakciji“ ili *starovozvodьnъ* (*Zapisi* 4, 62 [1562]) „koji pripada staroj redakciji“.

Druga razvojna linija ide od μεταφέρω „prevodim“ (Plat. *Crit.* 113, a) prema latinskom *transfero* „prevodim“, nemačkom *übertragen* sa osnovnim značenjem „prenosim“. Prema *transfero* načinjena je i imenica *translatio*. Jasno je da poreklo ovih prevedenica treba tražiti u Ciceronovom prevodu Platonova μεταφέρω.

Valja napomenuti da je leksem *vod-* sačuvan i u konkretnom značenju opet u složenim prevedenicama tipa *vodovod* (up. srpsko srednjevekovno *vodovada* „kanal za navodnjavanje“ (P. Ivić i M. Grković, *Dečanske hrisovulje*, Novi Sad 1976, II 67, III 1205) za grčko ὑδραγωγείον „vodovod“, ὑδραγωγία (Plat. *Tim.* 77 e), ὑδραγωγός. Latinski prevod glasi *aquae ductus* (Cic. *ad Att.* 13, 6), nem. *Wasserleitung* itd. Ili, recimo, u prevedenici *vojvoda* odnosno *vojskovođa* за στρατηγός.

Kad smo već kod reči *prevod*, *prevodim* treba dodati da su i naši termini *rečnik* odnosno *slovar* slobodne prevedenice za grčko τὸ λεξικόν (sc. βιβλίον) čiji latinski prevod glasi *dictionarium* odnosno *vocabularium*. Interesantno je, upravo zato što su upućivanja ovakve vrste izuzetno retka u leksikografskim priručnicima, da Kluge u svom *Etimološkom rečniku nemačkog jezika*¹⁹ (Berlin 1963) smatra nem. *Wörterbuch* neposrednom prevedenicom grčkog λεξικόν.

Razume se da je i latinsko *manuale* semantička pozajmica grčkog ἐργχειρίδιον isto kao i naše *priručnik* i nemačko *Handbuch* u krajnjoj liniji.

Kako neobraćanje pažnje na grčki izvor i na prve pomene slovenskih i starosrpskih reči može da dovede do zablude u tumačenju naših prevedenica vidi se iz Skokovih objašnjenja. Skok naime za oko 80% prevedenica sa grčkog smatra da potiču iz nemačkog, iako su to reči koje se javljaju u periodu između 11. i 16. veka, dakle u vremenu kada ne može biti govora o nekom snažnijem nemačkom uticaju, pogotovu što su mnoge od tih reči u nemačkom zabeležene kasnije nego u slovenskom odnosno starosrpskom. Tako za reč *rukopis* Skok navodi da je to prevod nemačkog *Handschrift*, iako se slovenska reč javlja već u *Suprasalskom rukopisu* u obliku *řkopisanie* kao prevod za grčko χειρόγραφον sa značenjem „priznanica“, odnosno kao starosrpska reč *rukopisъ* u današnjem značenju (Lj. Stojanović, *Zapisi*

²¹ Up. i Daničić, *Rječnik : pržvesti*, traducere: Stefaň despotъ mnoga pisanja prevъbъ ot grъčьskьhъ pisanii. L. 62.

4, 108 [1615]; 1, 288 [1616])²². Interessantno je da se značenje „priznatica“ javlja već kod Plutarha (M. 859 a), ali i u nemačkom *Handschrift* u 18. veku (Kluge). Nemačko *Handschrift* u značenju „rukopis“ prevod je latinskog *manu scriptum* koje je pozniji prevod za grčko χειρόγραφον.

Kada je jednom načinjen model, onda je, razume se, bilo lako izvoditi čitave serije: tako imamo *potpis* za υπογραφή, latinsko *subscriptio*, nemačko *Unterschrift*, *natpis* za επιγραφή²³, latinsko *inscriptio*, nemačko *Inscript* itd.

Materijal koji smo prikupili za ovakvu vrstu semantičkih pozajmljenica i prevedenica veoma je velik, ali se i iz ovog malog broja primera vidi kako je veliki dug našeg jezika, a preko latinskog i ostalih zapadnoevropskih jezika grčkom.

Beograd.

Ljiljana Crepajac.

ZUSAMMENFASSUNG

Ljiljana CREPAJAC: BEITRAG ZUR UNTERSUCHUNG DER GRIECHISCHEN LEHNBILDUNGEN UND LEHNBEDEUTUNGEN IM SERBOKROATISCHEN

Es ist schon lange bekannt, daß sich die slavischen Literatursprachen unter einem starken Einfluß des Griechischen entwickelten. Aber während der Erforschung der griechischen Lehnwörter in den slavischen Sprachen große Aufmerksamkeit gewidmet worden ist, sind die griechischen Lehnbildungen und Lehnbedeutungen erst seit zwanzig Jahren der Gegenstand des wissenschaftlichen Interesses geworden.

Diese Arbeit stellt einen Versuch dar, weitere griechische Lehnbedeutungen und Lehnbildungen im Serbokroatischen festzustellen und damit unsere Kenntnisse über den Ursprung der serbokroatischen Literatursprache zu bereichern.

Von den Lehnbedeutungen tritt das Wort *načelo* hervor, das, neben der ursprünglichen Bedeutung „Anfang“, nach dem griech. ἀρχή zwei weitere Bedeutungen erhalten hat und zwar „das erste Element, Prinzip“ und „Macht, Herrschaft“. Die ursprüngliche Bedeutung ist im heutigen Serbokroatischen verlorengegangen während zwei entlehnte Bedeutungen erhalten worden sind. Das lateinische Wort *principium* ist, aller Wahrscheinlichkeit nach, den gleichen Weg gegangen.

Viele serbokroatische Wörter, nicht nur aus dem kulturellen Bereich, würden, der Bildung und Bedeutung nach, unklar bleiben, wenn wir nicht ihre griechische Vorlage feststellen könnten. Wir wissen schon, daß das wichtige kulturhistorische Wort *nastavnik* Lehrer, Vorsteher nach der griech. Muster von ἐπιστάτης gebildet worden ist (ἐπί = *na* und *-stavnik* = -στάτης). Ähnlich ist das Adjektiv *naročít* „besonder“ nach griech. ἐπί-σημος gebildet (ἐπί = *na* und *-σημος* = *-ročít*). Würden wir diese Tatsache nicht, könnten wir die Bedeutung „eigener Charakteristik“ von *naročít* kaum erklären. Da das griech. Wort σημαίνω auch die Bedeutung „sagen“ hat, wird die Übergabe von *-σημος* mit *-ročít* vollkommen klar. Man muß dabei das feine sprachliche Gefühl der bekannten und unbekanntenen slavischen Übersetzer bewundern, die mit seltener Trefflichkeit ihre schöpferische Aufgabe erfüllt haben.

²² Daničić, *Rječnik* III 61: *rukopisanije*, chirographum: do rukopisanija ihъ. St. 1. rukopisanija našego grъha. St. 16.

²³ Daničić, *Rječnik* II 117: *napisanije*, inscriptio: tvoreць milosti i napisanija virnimъ slugamъ. M. 248.

Oft sind die Literatursprache und die Volkssprache ihre eigene Wege gegangen, wie man klar an dem Beispiel *sastav* sieht: in der Literatursprache hat das Wort *sastav* eine Lehnbedeutung nach griech. *ὄργανο* „Struktur“, in der Volkssprache aber stellt das Wort ein *Terminus technicus* in der Stickerei dar. Andererseits sind die Lehnbedeutungen nicht selten in die Volkssprache eingedrungen. So, z. B. *prestaviti se* „sterben“ nach *μεθίστημι* zuerst mit *βίου* und danach absolut „sterbe“.

Viele von den Lehnübersetzungen haben ursprünglich theologische Bedeutungen gehabt, die im Laufe der semantischen Entwicklung verblaßt worden sind. So z. B. *preobražaj* „Umgestaltung“, „Verklärung“ nach *μεταμόρφωσις* (wie auch lat. *transformatio* und danach deutsch *Umgestaltung*), und *preobražavam* nach *μεταμορφῶ* (lat. *transformo*), *otkrivenje*, *otkrovenje* nach *ἀποκάλυψις*, *otelotvoriti* „verkörpern“ nach griech. *σαρκοποιέω* (cf. lat. *incarnatio* nach griech. *ἐνσάρκωσις*).

Doch die allerwichtigsten sind die Wörter, die dem sogenannten kulturellen Wortschatz gehören: *prevoditi* „übersetzen“, nach griech. *μετάγω* „übersetze“, *prevod* „Übersetzung“ nach *μεταγωγή* „Übersetzung“. Die lat. Lehnübersetzung nach griech. *traduco* hat auch das deutsche *übertragen* gegeben, während lat. *transfero* „übersetze“ nach griech. *μεταφέρω* „ds.“ gebildet worden ist.

Daß das deutsche Wort *Wörterbuch* eine Lehnprägung für das griech. *λεξικόν* (sc. *βιβλίον*) ist, hat schon Kluge festgestellt. Das gilt auch für das spätlat. *dictionarium* bzw. *vocabularium* wie auch für das slav. *rečnik* bzw. *slovar* „Wörterbuch“. Das griech. *ἐγχειρίδιον* spiegelt sich im lat. *manuale*, deutsch *Handbuch*, serbokr. *priručnik* ab.

Das Wort *rukopis* „Handschrift“ ist, wie bekannt, eine Lehnbildung nachgriech. *χειρόγραφον* wie auch lat *manuscriptum*, wonach weiter deutsch *Handschrift* gebildet worden ist. In diesem Sinn müssen viele Deutungen der angeblichen „deutschen Lehnbildungen“ im Serbokroatischen bei Skok verbessert werden.

Dasselbe gilt auch für die Termini *natpis* „Inschrift“ für griech. *ἐπιγραφή* (wonach auch lat. *inscriptio*, deutsch *Inschrift*), *potpis* „Unterschrift“ für griech. *ὑπογραφή* (lat. *scriptio*, deutsch *Unterschrift*) usw.

Das ist nur ein Ausschnitt aus sehr reichem Material, das von der Verfasserin gesammelt und bearbeitet worden ist. Aber auch diese wenige Beispiele zeigen, wie groß unsere Schuld an Griechischen ist und wie oft wir zwar latienische, slavische oder deutsche Wörter gebrauchen aber „griechischen denken“.